

‘Klaaglied van Jefta’s dochter’ - zongen we. Had ze maar geklaagd, gegild, het uitgeschreeuwd. En tegelijk: had haar vader dat ook maar gedaan. ‘Ach, mijn God, dit kan niet waar zijn, niet de bedoeling, toch niet mijn dochter!’

We horen het met afgrijzen aan, dit verhaal uit de bijbel. Over een vader die meent dat hij niet kan terugkomen op het woord dat van hem is uitgegaan; een gelofte is nu eenmaal een gelofte. En over een dochter die zich gewillig lijkt te voegen naar dat woord.

Een verhaal uit het boek Richteren. Dat boek registreert, in verhaalvorm, hoe het toe kan gaan in een land, in een samenleving, tussen mensen. Veroveringsdrift, heerszucht, wil om te onderwerpen en daartoe geweld aanwenden - dit al te menselijke trekt aan ons geestesoog voorbij als we dit boek gaan lezen. De totale verloedering van een samenleving - dat verbeeldt het boek Richteren. Hoe een bevrijdingsbeweging, een emancipatieproject stukloopt en verloren gaat. Definitief? Voorgoed?

Het boek Richteren zegt niet ‘wij kunnen dat niet volbrengen, bevrijding, emancipatie, wij mensen’, maar tempert wel het optimisme, de hooggespannen verwachtingen van enthousiaste beginnelingen. Wat blijkt na verloop van tijd? Er wordt niet zo geleefd in het land, dat gegeven is, als de Tora voorschrijft en verlangt - de Tora van ‘Doe recht’, ‘Heb elkander lief’, ‘Wees onderling solidair’, ‘Wees genadig, erbarmend, lankmoedig’. Die Tora wordt niet geleefd, niet gedaan. ‘De kinderen van Israël gingen door met te doen wat kwaad is in de ogen van JHWH’ - zo luidt het refrein van het boek Richteren, waaraan alle verhalen zijn opgehangen.¹

Een klein tafereel uit het begin van Richteren, een voorbeeld van emancipatie, een vrouw in de hoofdrol. Kaleb, een voorman van de stam Juda, heeft een dochter, Aksa. Zij heeft, zeker aanvankelijk, niets in te brengen. Kaleb geeft haar tot vrouw aan Otniël, een krijgsman, als beloning voor de inname van Kirjat-Sefer. Zij wordt dus uitgehuwelijkt. En dan volgt de draai. Aksa grijpt het initiatief. Ze heeft een paar eisen - en die zijn van economische aard. Ze is onderdeel geworden van het familiebedrijf Otniël en gaat als manager aan de slag. Ze vraagt haar vader om grond, maar geen droge woestijngrond - valt niet te bebouwen. Dus vraagt ze ook om waterbronnen en die krijgt ze (Richteren 1:12-15).

Aksa is de eerste van een reeks vrouwen die een opmerkelijke rol vervullen in het boek Richteren. Debora en Jaël, Delila, de vrouw naast Simson; maar ook vrouwen als slachtoffer van mannenheerschappij: de naamloze dochter van Jefta, en, tegen het einde van het boek, de eveneens naamloze vrouw uit Betlehem, die gruwelijk wordt onteerd en daarbij het leven laat.

Het verhaal over Jefta en zijn dochter is niet uit de hemel komen vallen, maar ook niet helemaal de vondst van de schrijver. Hij heeft leentjebuurt gespeeld bij Griekse mythologie, een drama van Euripides over koning Agamemnon en zijn dochter Iphigeneia. De Griekse vloot kan niet uitvaren naar Troje omdat Artemis, de godin van de jacht, de wind heeft stilgelegd. Ze is boos op Agamemnon die een van haar geliefde herten heeft gedood. De wind zal weer gaan waaien als Agamemnon zijn dochter Iphigeneia aan de godin heeft geofferd. Agamemnon roept ‘ach’ en ‘wee’, hij banjert rond vol zelfbeklag over de tragedie die hem onbarmhartig treft, maar zo niet zijn dochter. Iphigeneia is ten volle bereid haar leven beschikbaar te stellen voor de glorie van het vaderland. Uiteindelijk gaat het offer niet door. Door medelijden bewogen komt Artemis tussenbeide. In plaats van Iphigeneia wordt een hinde ten offer gebracht. Eind goed, al goed. De wind steekt op en de vloot kan uitvaren.

Jefta in de rol van Agamemnon, zijn naamloze dochter als evenknie van Iphigeneia. Met één groot verschil: anders dan de Griekse prinses wordt Jefta’s dochter wél ten offer gebracht. Een meisje in het huis van haar vader, dat haar leven nog voor zich heeft. Een kind dus.

¹ Richteren 2:11; 3:7.12; 4:1; 6:1; 10:6; 13:1.

In de wereld van het oude Nabije Oosten was rituele kindermoord schering en inslag. Tot ver in de vijfde eeuw vóór de huidige jaartelling was dit cultusgebruik ook in Jeruzalem gangbaar. Daarom lezen we in het boek Leviticus (18:21):

Jij zult je nageslacht niet geven in de handen van de Molech -
jij zult de naam van jouw God niet ontheiligen.
Ik ben het, JHWH.

De Molech is de god die kinderen verslindt, met huid en haar; die naar willekeur slachtoffers maakt, droefheid zaait en rouw verwekt. Overal waar oorlog woedt, vrouwen sterven, kinderen hongerlijden. Zoals nu in Gaza.

Jefta, zoon uit een ongeregelde betrekking, 'een hoerenvrouw', verstoten door zijn halfbroers, maar omdat hij een 'weerbaar man' is, teruggehaald om bevelhebber te worden in de strijd tegen Ammon. Hij doet een gelofte: 'Wat ook gaat uit de deur van mijn huis mij tegemoet...' Het Hebreeuws is hier neutraal. 'Wat ook' - je kunt even goed vertalen 'wie ook'. Het kan om een dier gaan, de hond of de kat; het kan een mens zijn. Uit het vervolg blijkt dat Jefta die laatste mogelijkheid - een mens die gaat uit de deur van zijn huis - niet heeft voorzien. En dat is behoorlijk stom. Want wat of wie er ook naar buiten komt - 'ik zal het doen gaan, opwaarts, als een opstijgende gave.' Aan die gelofte is Jefta gebonden, meent hij, daar kan hij niet op terugkomen.

Ik weet niet of het jullie is opgevallen, maar slechts één keer wordt vermeld wat Jefta's gelofte behelst: slachtofferschap, opgaan als opstijgende gave, de rook die ten hemel stijgt. Eén keer, daarna niet meer. Dat is opmerkelijk. Herhaling na herhaling is karakteristiek voor de bijbelse vertelkunst. Wil de verteller niet al te veel nadruk leggen op de mogelijk gruwelijke consequentie van deze gelofte? Maar wat schieten we daarmee op?

Nu is het wel zo dat oude Joodse tradities van uitleg geprobeerd hebben deze leemte op te vullen. Dan lezen we: 'Het meisje wordt uiteindelijk niet ten offer gebracht, maar ertoe veroordeeld om diensten te verrichten in een of ander heiligdom.' Alsof dat alternatief zoveel aantrekkelijker is: de rest van je leven opgesloten zitten in een heiligdom.

Zulke uitleg demonstreert intussen wel hoezeer er met dit verhaal is geworsteld. Zoeken naar een manier om er toch een positieve draai aan te geven. Terwijl die exegeten diep van binnen geweten moeten hebben: dit helpt niet echt; doekjes voor het bloeden, meer niet. Maar eerlijk gezegd: zekerheid daarover hebben we ook niet.

Andere Joodse uitleg die wel hout snijdt: Jefta was niet meer gebonden aan zijn gelofte toen bleek welke afschuwelijke consequentie daaraan vast zou zitten. Hij deed een gelofte voor JHWH - de Naam dus, 'Ik zal er zijn', die van uittocht en bevrijding. In Jefta heeft die God-bevrijder een gedaanteverandering ondergaan, heeft de gestalte aangenomen van de Molech, de mensenslinder. In het boek Leviticus lezen we, bij monde van de Naam, JHWH (Leviticus 27:2.4):

Wanneer een man een gelofte ongedaan wil maken,
dan zal hij zich houden aan de vastgestelde waarde
van iedere levende ziel voor JHWH.

De waarde van een vrouw is dertig zilverstukken.

Dat kan dus, volgens de Tora, een gelofte ongedaan maken. Jefta had niets anders hoeven doen dan dertig zilverstukken betalen om onder die gelofte uit te komen - zo benadrukken Joodse uitleggers.

Dat was toen. Eeuwen terug. In de laatste tientallen jaren van de vorige eeuw zijn vrouwen begonnen een feministische benadering en uitleg van bijbelteksten te ontwikkelen. Zij hebben, scherper dan

mannen tevoren deden en nog wel doen, aandacht gevraagd voor de bijbel als boek van het patriarchaat - van toen, maar dikwijls ook nog van nu.

De patriarch, de pater familias, de ronkende man, het haantje de voorste - die heeft het voor het zeggen. Vrouwen? Die komen op de tweede plaats, die worden in een ondergeschikte rol geduwd. Dit patroon van mannelijke superioriteit, van rondslingerend testosteron, is schering en inslag.

Zich buigend over het verhaal van Jefta en zijn dochter, komen ze tot de bevinding, de vrouwen van de feministische benadering: we hebben hier een vader, een patriarch - waar is de moeder? - en zijn naamloze dochter. Als eenmaal blijkt, tot grote ontzetting van de vader, dat hij zijn dochter zal moeten offeren, wentelt hij zich in zelfbeklag en legt de schuld van alle ellende bij zijn dochter. En wat doet de dochter? Zij gehoorzaamt haar vader, de patriarch - zij beantwoordt aan het systeem, het patriarchaat. Had ze verzet moeten plegen? Idealiter wel, maar dat laat onverlet dat deze jonge vrouw het onschuldige slachtoffer is van geweld. En dat toekomst haar is ontzegd. In de context van het patriarchaat: het krijgen van kinderen. Maar ook, iets waar het patriarchaat moeite mee heeft: het hebben van seks en daar plezier aan beleven.

Ik probeer nog iets. De jonge vrouw komt het huis uit, haar vader tegemoet, met tamboerijnen, reidansend. Ze is verheugd - haar vader heeft de vijand verslagen en zo vrede gebracht. Meent ze. Maar dat blijkt niet waar te zijn. Vrede, *sjalom*, betekent 'algeheel herstel', iedereen veilig. Bevrijding alom. Maar voor haarzelf al gaat dat niet op. Zij wordt slachtoffer van de Molech, die mensenverslinder, die moordenaar uit beginsel.

Waarom dit verhaal? Waarom moest het worden geschreven? Laat het opgeschreven zijn ter lering. Het wil demonstreren en zo op ons hart drukken wat de onbedoelde gevolgen kunnen zijn als je onverkort vasthoudt aan een gelofte, een eed. Ook als je iemand iets beloofd hebt. Belofte maakt schuld? Niet altijd. Soms niet. Soms is het beter een belofte in te trekken als de vervulling daarvan enkel schadelijk is, en niets positiefs brengt.

Een wijze les. Een gruwelijk verhaal, dat zeker, maar een wijze les.